

Висновки з дослідження і подальші перспективи розвідок у даному напрямку. Запропонована та обґрунтована вище необхідність змін у змісті навчальних програм за рахунок підсилення технічної складової в традиційних гуманітарних дисциплінах вузів технічного спрямування певним чином розширює саме поняття „гуманітаризація технічної освіти”, тому що такий підхід до викладання цих дисциплін, який зобов’язує враховувати специфіку майбутньої спеціальності студента, передбачає (і означає) обов’язкове якісне переосмислення всього їх наповнення в напрямку якнайповнішого розкриття взаємної залежності між собою та взаємовпливу один на одного гуманітарних і технічних аспектів життя суспільства. Об’єктивною перешкодою (яку при бажанні можна легко подолати) на шляху більш повного використання гуманітарного потенціалу у технічних вузах є відсутність відповідно підготовлених викладачів, які могли б подавати матеріал у зміненому відповідно наших пропозицій вигляді. Оскільки ж інженерна діяльність сьогодні є невід’ємною складовою управлінської діяльності, то подальша гуманітаризація технічної освіти через зміни у навчальних планах гуманітарних дисциплін дозволить забезпечити поліпшення загального культурного рівня керівників виробництва, допомогти у вихованні освічених спеціалістів, здатних розв’язувати проблеми техніки з чітким усвідомленням при цьому соціальних аспектів своїх рішень.

Список літератури: 1. *Овчарук О.* Сучасні тенденції розвитку змісту освіти в зарубіжних країнах // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С. 3–12. 2. *Охріменко Ю.* Українська освіта на віковому та історичному перехрестях // <http://ualogos.kiev.ua> 3. *Лупанов В. Н.* Социальные технологии в модернизации системы гуманитарного образования // PR-технологии в информационном обществе: Матер. 3-й Всерос. науч.-практ. конф., 26 февраля 2006 г., г. Санкт-Петербург. – СПб.: Изд-во Политехнич. ун-та, 2006. – С. 97–100.

Надійшла до редколегії 15. 02. 08

УДК 091

Н. О. ПОЛУЯНОВА, ЦДПН ім. Г. М.Доброва НАН України

РЕФОРМИ В АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ У 1920-ті РОКИ

Проведено аналіз досвіду реформування Академії наук України в 1920-ті роки, досліджуються маловідомі сторінки взаємовідносин її з АН СРСР.

It is held an analysis of experience of Ukrainian Academy of Science reforming in 1920s, are researched little – known pages of its interrelations with Academy of Science of the USSR.

Вступ

Тема заснування та становлення Академії наук України – одна з ключових в історії української науки. Її актуальність зростає в рік 90-річчя НАН України. Період 1920-х років поки що недостатньо обговорювався в

літературі. Цей період досить суперечливий і тому привертає до себе увагу дослідників.

Аналіз публікацій з теми

Тема історії Академії наук України перманентно розглядається в різних виданнях узагальнюючих праць [1–3], в численних проблемних роботах [4–7], а також в підручниках, але вона продовжує привертати увагу до себе.

Постановка завдання

Метою статті є аналіз досвіду реформування Академії наук в означений період, а також дослідження маловідомих сторінок взаємовідносин АН СРСР та ВУАН.

Основная часть

Події революції і громадянської війни призвели Україну до кризи і розрухи. Для наукових установ настав період постійної боротьби за виживання. Катастрофічним для науки було політичне втручання, перманентні скорочення штатів, затримка фінансування, неможливість сформувати матеріально-дослідну базу.

На початку 1920-х років в Україні виникла особлива система організації науки. Поряд із збільшенням кількості вузів, Академією наук і галузевими науковими установами була сформована мережа науково-дослідних кафедр, частина яких наприкінці 20-х – початку 30-х років перетворилася в інститути. Науково-дослідні кафедри виникали частіше всього при вищих учбових закладах, де вони могли одержувати хоч би елементарну матеріальну базу, але були відділені від учбового процесу і стали самостійними установами. Кафедри були пов'язані в своїй роботі загальними кабінетами і лабораторіями з Академією наук, вузами, дослідними станціями, науково-практичними установами і підприємствами. Вони готували нові кадри для науково-дослідних установ і вузів. Всього в Україні на початку 20-х років організовано 84 науково-дослідних кафедри. Профіль їх роботи формувався на основі традицій досліджень, накопичених в тій чи іншій установі, кваліфікації провідних співробітників, а також в залежності від потреб народного господарства, причому значимість останнього фактора підвищувалася.

У 1921 р. був прийнятий новий статут Академії наук, який декларував їй статус як вищої державної установи республіки і водночас підпорядкував її Наркомату освіти. Це призвело до того, що Академія мала рівень відомчої наукової установи. Незважаючи на труднощі соціально-економічного розвитку, у 20-ті роки загальна ситуація в науці характеризувалась певним балансом державних і ініціативно-суспільних форм організації. Існувала велика кількість наукових товариств і асоціацій, які доповнювали і збалансовували державні наукові установи. Але вже з початку 20-х років здійснювався наступ владних структур на диференційовану організаційну структуру науки. У 1921 р. ліквідоване Українське наукове товариство, що склада-

ло суспільно-ініціативну альтернативу державній Академії наук, його секції злиті з академічними підрозділами. Проте до кінця 20-х років існувало багато наукових товариств, деякі в структурі Академії наук. Були організовані в ряді міст України місцеві наукові товариства як філії Академії наук.

До середини 20-х років в СРСР підсилилася тенденція централізації не тільки в державно-політичному плані, але і в галузі наукової політики. На жовтневій нараді 1924 р. головних управлінь наукових установ (Головнаук) республік позиції України і РСФСР принципово розійшлися. Представники Головнауки РСФСР доводили інтернаціональну суть науки, з чого нібито виходила неминучість її централізації під егідою найбільш авторитетного наукового центру РСФСР. Україна відстоювала автономний розвиток науки в республіках. Нарада більшістю голосів прийняла пропозицію української делегації. Ця проблема обговорювалася і на Всеукраїнському з'їзді у справі вивчення продуктивних сил і народного господарства України. З'їзд прийняв рішення про координацію української науки з науками інших союзних республік шляхом більш активного обміну інформацією, розширення комунікаційних зв'язків і т. д., але виступив проти створення союзних структур управління науковими установами. Дана постанова була прийнята в січні 1925 р. Однак уже влітку того ж року Раднарком СРСР оголосив про присвоєння Російській Академії наук статусу всесоюзної. Ця акція, природно, викликала негативну реакцію з боку українських учених.

На думку М. С. Грушевського, деякою гарантією незалежності ВУАН від союзних структур було б прийняття відповідного статуту АН СРСР, свій варіант якого повинна була підготувати ВУАН. В основу майбутнього статуту він пропонував покласти концепцію про організацію АН СРСР як всесоюзної асоціації національних академій. Українські вчені виступили з протестом проти механічного присвоєння Російській академії наук статусу всесоюзної, оскільки це загрожує розвитку національних культур. Такої позиції М. С. Грушевський дотримувалася і в роботі комісії по формуванню в Києві філіальному відділу Бюро наукових з'їздів, що була утворена Загальними зборами ВУАН 2 жовтня 1925 р. Ця комісія була призначена для узгодження наукової діяльності між союзними республіками.

Наступним актом боротьби за збереження автономії ВУАН став колективний лист науковців, що був адресований Загальними зборам ВУАН, які відбулися 10 листопада 1925 р. у листі пропонувалося ВУАН виступити перед урядом УРСР із заявою про недоцільність механічного присвоєння Російській академії наук статусу всесоюзною, що може загрозувати розвитку національних культур. Передбачалося розробити проект союзної асоціації наукових установ республіки і сприяти тому, щоб підготовка і затвердження

статуту АН СРСР проходили при безпосередній участі республіканських наукових установ¹.

Для цього комісія, якою керував академік Б. І. Срезневський, підготувала «Тези в справі ув'язки українських наукових установ з всесоюзними». Ці тези було затверджено на Загальних зборах ВУАН 4 січня 1926 р. і передано до Укрнауки.

Але на січневій 1926 р. нараді Головнаук СРСР практично одностайно пройшла резолюція, в якій створення всесоюзної наукової асоціації визнавалося передчасним. Було прийнято рішення про створення мережі республіканських наукових організацій на основі місцевих виробничих сил, культурних і національних традицій. Таке рішення було дуже загальним і безпредметним. Установи ж, діяльність яких виходила за рамки окремих республік, визнавались всесоюзними, залишаючись одночасно у віданні республік. Фінансування подібних наукових організацій або програм досліджень повинно було здійснюватись із союзного бюджету. Практично це призводило до обмеження республіканських потреб і розширення союзних. Про це, наприклад, свідчить досвід боротьби Українського геологічного комітету у 1920-ті роки за збільшення частки фінансування².

В статуті АН СРСР, який увійшов у дію в 1927 р., пропозиції України не були відображені. Такий фінал дискусії про розмежування функцій союзних і республіканських наукових установ визначив подальше підсилення централізації в проведенні наукової політики, яка поставила наукові установи республіки в підпорядковане, гірше становище в порівнянні із всесоюзними.

Перша половина 30-х років ознаменована для української науки пошуками нової стратегії розвитку в умовах наближення науки до вирішення конкретних завдань народного господарства. Цей пошук здійснювався емпірично і волюнтаристські, шляхом постійних реорганізацій, тому що постійно змінювалося саме ставлення держави до науки, йшов процес її політизації та ідеологізації. Ці роки проходили під знаком впровадження в науку плановості. Основним фактором, що змінив характер наукової діяльності, стало всеохоплююче планування. На зміну вільного пошуку прийшла адміністративна регламентація самого змісту і напрямів наукових робіт. Цим було зроблено рішучий і остаточний крок по шляху одержавлення науки. На етапі індустріалізації країни і створення могутнього промислового потенціалу головними завданнями перед наукою постали прискорена розробка і створення вітчизняних прототипів техніки і обладнання всіх

---

¹ Оноприенко В.И., Селезнева В.В. Идея создания национальных академий наук в 20-е годы // Развитие науки и научно-технического потенциала в Украине и за рубежом. – Вып. 1. – К., 1993. – С. 29–30.

² Оноприенко В.И. История организации Украинского геологического комитета // Геологический журнал. – 1990. – № 6.

основних галузей промисловості. Особливе становище СРСР у світі, ізоляція від можливості використання нових зарубіжних технологій багато в чому визначили і подальшу орієнтацію як прикладної, так і фундаментальної науки на вирішення завдань і проблем військово-промислового комплексу.

У липні 1930 р. критиці була піддана система науково-дослідних кафедр ВУАН. На сесії Ради ВУАН розгорілася дискусія відносно структури Академії наук, виступили академіки О. Г. Шліхтер, С. Ю. Семковський, К. Г. Воблий, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський. Передбачалося, по-перше, об'єднавши Історико-філологічний і Соціально-економічний відділи, мати в Академії наук два відділи, які б об'єднували науки про природу і науки про суспільство. О. Г. Шліхтер і С. Ю. Семковський наполягали на тому, що в Академії наук повинен відбутися перехід від індивідуальної до колективної роботи, і для цього слід відмовитися від системи кафедр, перейти до системи великих інститутів. К. Г. Воблий і М. С. Грушевський заперечували проти перманентних реорганізацій, вказуючи, що ще на листопадовій сесії Ради ВУАН 1929 р. кафедра була проголошена основною структурною одиницею Академії наук, а створення інститутів потребує великих капітальних вкладень. М. С. Грушевський зазначив, що в зв'язку з орієнтацією на кафедральні структури останнім часом проведено чітке розмежування дослідницької діяльності кожного академіка. Тепер же передбачається вільне просування академіка по всій системі споріднених галузей науки.

Проте нова структура Академії наук була затверджена. Природничо-технічний відділ об'єднав сім циклів наук (математичні, індустріально-технічні, фізико-хімічні, геолого-географічні, біоботанічні, біозоологічні, медичні); до Соціально-економічного відділу ввійшли чотири цикли наук (економічні, філософсько-соціологічні, історичні, філологічні з мистецтвознавством). До першого відділу ввійшли Інститут будівельної механіки, 45 кафедр, 13 комісій, 23 кабінети, до другого – інститути мовознавства, демографії, соціалістичної реконструкції сільського господарства, 23 кафедри, 39 комісій, 12 кабінетів. При Президії ВУАН працювало чотири комісії.

Не викликає сумніву, що на початок 30-х років реформа Академії наук назріла. Неможливо вважати нормальним те, що в 1931 р. у складі ВУАН налічувалось 164 науково-дослідні установи, в яких працювало 338 чоловік, з них 242 наукових працівники, серед яких 79 академіків. Весь період 20-х років з постійним скороченням штатів, урізуванням ресурсів і т. п. тяжко відбився на стані Академії наук. Багато кафедр і комісій мали 1 – 2 штатних працівники; всі інші брали участь у дослідженнях без оплати, на громадських засадах. Нерідко робота обмежувалася лише засіданнями з заслуховуванням доповідей. Переважала історична тематика не лише в Історико-філологічному відділі, але і в Соціально-економічному, який при своєму створенні замислювався як безпосередньо зв'язаний із запитамі сучасності. В установах Фізико-математичного відділу в 20-ті роки так і не була створена

лабораторно-експериментальна база досліджень, не було коштів для проведення експедиційних і натурних досліджень.

В цих умовах пошук нових організаційних форм, в тому числі форм зв'язку з запитами народного господарства, був природним і необхідним. Але тоталітарні, силові методи діяння держави на науку суттєво деформували механізми функціонування наукової спільності.

Синхронно з побудовою організаційної структури науки в 30-ті роки створена система державного управління науковими організаціями з відповідними інституціями в адміністративно-господарчих і партійних апаратах. Основним інструментом підпорядкування науки структурам влади став державний план, що набув сили закону, і контроль за його виконанням. Мова йде не про планування наукових досліджень, без чого наука не може розвиватися нормально, а саме про підпорядкування досліджень державним планам розвитку народного господарства. Ще в 1926 р. довготривала підготовка до II Всесоюзної конференції по вивченню продуктивних сил фактично була зведена до нуля після рішення Президії Держплану СРСР про першочерговість скликання наради по виробленню Генерального плану народного господарства країни. Вчені передбачали здійснити наукове обґрунтування планування розвитку народного господарства в ході обговорення його проблем на конференції по вивченню продуктивних сил. Держплан висунув вимогу погодити перспективи дослідницької роботи з перспективами розвитку і організації народного господарства, з генеральними планами, наочно продемонструвавши пріоритет політичних рішень над науковими обґрунтуваннями.

Головним девізом розвитку Академії наук на початку 30-х років проголошувалася проблема техніки. Пріоритет розвитку технічних досліджень викликав створення в структурі ВУАН індустріально-технічного циклу, що став провідним в реорганізованому Першому відділі. Однак при обговоренні планів ВУАН постійно підкреслювалася недостатність розгляду питань техніки лише в рамках індустріально-технічного циклу і необхідність перетворити цю проблематику в наскрізну для всієї Академії наук. Курс на пристосування Академії наук до вирішення завдань індустріалізації проводився твердо і прямолінійно. Директивні органи не турбувало і те, що на початку 30-х років виріс могутній комплекс галузевої науки, створений спеціально для обслуговування промисловості.

Як позитивний підсумок впровадження планування у ВУАН слід вважати обґрунтування великих комплексних державних програм, у вирішення яких включилась Академія наук. Це проблеми Великого Дніпра, Великого Донбасу і деякі інші, які вимагали участі багатьох академічних установ.

Висновки

1920-ті роки в історії АН України позначилися безпрецедентним тиском радянської держави. Вторгнення адміністративно-командного способу

управління в науку призвело до значних негативних наслідків як для самої науки, так і для народного господарства. Видавнича діяльність, формування тематики і вибір методики наукового пошуку монополізувалися відомствами, в які поволі перетворилися деякі наукові напрями і установи, зруйнувалося гармонійне співвідношення між периферійною наукою і столичними науковими центрами, змінився професійний і соціальний статус науковця. Разом з тим у цей період почався рішучий поворот Академії до вирішення економічних і соціальних проблем.

Список літератури: 1. История Академии наук Украинской ССР. К.: Наук. Думка, 1982. – 836 с. 2. *Історія Академії наук України: 1918–1923. Документи і матеріали.* – К., 1993. 3. *Історія Національної академії наук України. 1918–1998.* – К.: Фенікс, 200. – 528 с. 4. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: Соціальний портрет та історична доля. – К.; Едмонтон, 1992. – 176 с. 5. *Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В.* Рання історія Академії наук України (1918–1921). – К.: Манускрипт, 1993. – 245 с. 6. *Онопрієнко В.* Академія наук України і Наукове товариство ім. Шевченка як центри українознавства // Вісник АН України. - 1993. - № 12. - С. 51-60. 7. *Онопрієнко В. И., Селезнева В. В.* Идея создания национальных академий наук в 20-е годы // Развитие науки и научно-технического потенциала в Украине и за рубежом. – Вып. 1. – К., 1993. – С. 29–30. 8. *Онопрієнко В. И.* Из истории становления геологической службы Украины // Геологический журнал. – 1990. – № 6. – С. 98–105.

Надійшла до редколегії 29. 01. 08

УДК 619:616.995.4/.7 (091)

Т. М. ПРИХОДЬКО, Д. В. ВОВК; «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини»

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕНТОМОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА У СТВОРЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ЦЕНТРУ З ВЕТЕРИНАРНОЇ ПАРАЗИТОЛОГІЇ

Наводиться цілісний історично-науковий аналіз ролі Українського ентомологічного товариства та його окремих членів у процесі становлення та діяльності Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології.

The complete historical-and-scientific analysis of a role of the Ukrainian Entomological Society and its separate members in a becoming and activity of the Kharkov Research-and-Educational Center of Veterinary Parasitology is given.

Сучасні перетворення, які відбуваються в українському суспільстві і характеризуються підвищеним інтересом до історичного минулого нашої держави, критичним осмисленням і усвідомленням його значення у процесі подальшого розвитку, зумовлюють актуальність проблеми вивчення історії створення та діяльності Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології в цілому і, зокрема, ролі Українського ентомологічного товариства в цьому процесі.